

जैन साध्वींची वस्त्र परंपरा

डॉ. वाय. जे. कोरडे, उत्तमराव पाटील कला व विज्ञान महाविद्यालय, दहिवेल ता. साक्री जि. धुळे.
एन. एल. येलमामे, संशोधक विद्यार्थी, उत्तमराव पाटील कला व विज्ञान महाविद्यालय, दहिवेल ता. साक्री जि. धुळे.

प्रस्तावना

जैन धर्मातील साध्वींची वस्त्र परंपरा साधेपणा, शुद्धता आणि तपस्वितेचे प्रतीक होते. जैन धर्माच्या तत्त्वज्ञानानुसार, वस्त्र परिधान करतांना संयम, अहिंसा आणि आत्मनियमन ह्यांचा आदर केला जात होता. जैन स्त्रिया वस्त्र परंपरेतील अनेक महत्त्वाचे पैलू आहेत, जे त्यांच्या धार्मिक आणि सांस्कृतिक विश्वासांशी निगडित होते. जैन धर्मातील साध्वी (महिला साधिका) साधारणपणे सफेद वस्त्र परिधान करतात. हे वस्त्र निसर्गाशी सुसंगत, शुद्ध आणि निष्कलंक असते. साध्वींचे वस्त्र साधारणतः एकच आणि संपूर्ण अंगभर असलेले असते, जे एक साधा, परंतु शालीन वस्त्र असते. साध्वींच्या वस्त्रांमध्ये कोणतीही भव्यता, रंगीबेरंगी कापड किंवा अलंकरण नसते. त्यांचे वस्त्र संयम आणि तपस्वितेचे प्रतीक होते. जैन धर्मातील साध्वी व साधिका एक अत्यंत साध्या व शुद्ध वेशभूषेचा पालन करतात. त्यांचा वावरणे आणि वस्त्र परिधान एक प्रकारे त्यांची तपस्विता आणि शुद्ध जीवनशैली दर्शवते. जैन धर्माच्या तत्त्वज्ञानानुसार, 'आत्मा' आणि 'शरीर' या दोहोंत बंधन न ठेवण्यासाठी साधक आणि साधिका अत्यंत साधे आणि शुद्ध वस्त्र परिधान करतात. जैन धर्मातील स्त्रिया आणि पुरुष दोघेही परंपरेनुसार तपश्चर्या आणि संयम ठेवतात. यामध्ये जेवणाची परिमिती, संवादाचे मर्यादित रूप आणि वस्त्रांचे संयमित परिधान यांचा समावेश असतो. वस्त्रांच्या निवडीमध्ये अहिंसा आणि इतर प्राण्यांचे जीवन वाचविण्याचा महत्त्वपूर्ण विचार असतो. साध्वी व साधक कोणत्याही प्रकारच्या अति-भव्यता, रेशमी किंवा भडक रंगांच्या कपड्यांना टाळतात.

गृहीतके

1. साध्वी स्त्रियांचे जीवनशैली साधेपणावर आधारित आहे.
2. साध्वी स्त्रिया वस्त्रांद्वारे भौतिक आकर्षणापासून मुक्त होतात.
3. साध्वी स्त्रियांचे वस्त्र परंपरेचे पालन जैन तत्त्वज्ञानाशी संबंधित आहे.
4. साध्वी स्त्रियांचे वस्त्र पारंपारिक पद्धतीने निवडले जातात.
5. साध्वी स्त्रियांची वस्त्रधारणा समाजासाठी एक आदर्श असते.

उद्दिष्टे

1. साध्वी स्त्रियांच्या वस्त्रधारणेची ऐतिहासिक आणि धार्मिक महत्त्व समजून घेणे.
2. साध्वी स्त्रियांच्या वस्त्रधारणेच्या नियमांचे विश्लेषण करणे.
3. जैन धर्मातील साध्वी स्त्रियांच्या वस्त्र परंपरेची सांस्कृतिक आणि पारंपारिक महत्त्व यांचे अध्ययन करणे.
4. साध्वी स्त्रियांच्या वस्त्र परंपरेचे समाजातील प्रभाव.
5. जैन साध्वी स्त्रियांची वस्त्र परंपरा आणि त्याच्या सामाजिकीकरणाचा प्रभाव यांचे अध्ययन करणे.

जैन साध्वींची वस्त्र परंपरा

जैन साध्वी स्त्रियांची वस्त्र परंपरा अत्यंत साधी, शुद्ध आणि संयमित असते. त्यांचा मुख्य उद्देश भौतिक आकर्षणापासून मुक्त होऊन, अहिंसा, ब्रह्मचर्य, तप, आणि ध्यान यांच्या मार्गाने जीवन जगणे आहे. साध्वी स्त्रियांची वस्त्र परंपरा अनेक संप्रदायांमध्ये वेगळी असू शकते, परंतु तिच्या मुख्य तत्त्वावर अहिंसा आणि शुद्धतेचा भर आहे.^८

1. **पांढरे वस्त्र:** जैन साध्वी स्त्रियांचे मुख्य वस्त्र पांढरे असतात. पांढरे रंग शुद्धतेचे आणि अहिंसेचे प्रतीक मानले जातात. पांढरे वस्त्र परिधान करणारी साध्वी समाजातील भौतिक आकर्षणापासून दूर राहतात आणि त्यांचे जीवन एक तपस्वी जीवन असते.^१
2. **अग्निहोत्र तपश्चर्या:** काही जैन साध्वी पूर्णपणे नग्न राहतात, यास "आचमन" पद्धत म्हणतात. या पद्धतीत, त्यांनी आपल्या शुद्धतेचा आणि तपाचे पालन करण्यासाठी कोणतीही भौतिक वस्त्र वापरणे टाळले आहे. अशा प्रकारे ते तपस्वी जीवन आणि संयमाची सर्वोच्च पातळी गाठतात.^२
3. **वस्त्राची निवडकता:** ज्या साध्वी या शाकाहारी व्रताचे पालन करतात, त्या साध्वी त्यांच्या जीवनशैलीला आणखी एक पवित्र दृष्टिकोन देण्यासाठी चांगल्या प्रकारच्या वस्त्रांचा वापर करतात. इथे मुख्य लक्ष असते ते शुद्धतेच्या, साधेपणाच्या आणि समाजाच्या शुद्धतेच्या दृष्टीकोनावर.
4. **शरीराची प्रतिष्ठा आणि साधेपणा:** साध्वी स्त्रिया आपल्या शरीराची प्रतिष्ठा ठेवण्यासाठी आणि भौतिक इच्छांपासून मुक्त होण्यासाठी जास्त शृंगार, सजावट किंवा ऐश्वर्याचा वापर टाळतात. त्याऐवजी, त्यांची वस्त्रधारणा अत्यंत साधी असते आणि ते त्यांच्या आंतरिक शुद्धतेला प्रकट करतात.

उपयुक्त वस्त्रांचा प्रकार

साध्वी स्त्रियांसाठी उपयुक्त वस्त्रांची निवड हे एक अत्यंत संवेदनशील आणि धार्मिक घटक आहे. त्यात काही मुख्य विचार आहेत.

1. **नैतिकतेचे आणि शुद्धतेचे प्रतीक:** साध्वी स्त्रिया कोणत्याही रंगाच्या आणि आकर्षक वस्त्रांचा वापर टाळतात. पांढरे रंग, कधी कधी हलके गुलाबी किंवा साधे कापड, शुद्धतेचे आणि तपस्वी जीवनाचे प्रतीक आहे.^३
2. **आधुनिक युगात उपयुक्तता:** जैन धर्माच्या परंपरेला पाळत असतानाही, आधुनिक जीवनशैलीत काही साध्वी स्त्रिया साध्या व साजेश्या कापडांचा वापर करू शकतात. त्यात भीषण धुराचा सामना करू नये, म्हणून योग्य हवा पास करण्याची क्षमता असलेल्या कापडांची निवड केली जाते.
3. **वस्त्रांचा साधेपणा आणि धुलाई:** साध्वी स्त्रियांची वस्त्र धोरण अत्यंत साधी असते. त्यांना फाटलेली किंवा गुळगुळीत वस्त्र वापरण्याची परवानगी नसते, त्यासाठी सर्व वस्त्र नियमितपणे शुद्ध करणे आणि साधेपणाने परिधान करणे महत्वाचे असते.
4. **समाजातील आदर्श व व्रत:** जैन धर्मातील साध्वी स्त्रिया या फक्त धर्माचरणी असतात, त्या समाजासाठी एक आदर्श असतात. त्यांची वस्त्रधारणा समाजाला साधेपणा, शुद्धता, आणि तपाचा संदेश देते.

जैन धर्मातील साध्वी स्त्रियांची वस्त्रधारणेची नियमावली

1. **पांढरे वस्त्र:** जैन धर्मानुसार, साध्वी स्त्रियांनी साधारणतः पांढरे किंवा हलके रंगाचे वस्त्र परिधान करणे अपेक्षित आहे. पांढरे रंग शुद्धतेचे, अहिंसेचे आणि धार्मिक जीवनाचे प्रतीक मानले जातात. पांढरे वस्त्र साध्वींच्या शुद्ध जीवनशैलीला प्रतिबिंबित करतात, आणि यामुळे त्यांचा शरीर व मन शुद्धतेच्या मार्गावर केंद्रित राहतो.^१

2. **वस्त्रांची संख्येची मर्यादा:** साध्वी स्त्रियांसाठी, वस्त्रांची संख्या अत्यंत मर्यादित असते. जैन साध्वी स्त्रिया कमीत कमी वस्त्र घालण्याचे पाळतात, यामुळे त्यांना भौतिक गोष्टींप्रति आकर्षण कमी होते आणि त्यांचा मानसिक आणि आध्यात्मिक शुद्धता पंथाशी संबंधित राहतो. सामान्यतः, साध्वी एक किंवा दोन वस्त्र वापरतात, जे शुद्धता आणि तपाच्या दृष्टीने अधिक उपयुक्त असतात.^३
3. **कापडाची निवड:** जैन साध्वी स्त्रियांनी स्वच्छ, नैतिक आणि शुद्ध कापड वापरणे आवश्यक आहे. कापड हे सहज धुऊन होईल आणि वैयक्तिक शुद्धतेचे पालन करू शकेल, अशा प्रकारे निवडले जाते. ते शरीरावर फिका, हलका आणि सुसंगत असावे, जेणेकरून शुद्धता आणि साधेपणाचे पालन होईल. अशा कापडांचा वापर साध्वींच्या तपस्वी जीवनाच्या पद्धतीला सुसंगत असतो.^४
4. **सजावट व शृंगाराचे निषेध:** जैन साध्वी स्त्रियांसाठी कोणताही शृंगार, रत्न, अलंकरण किंवा सजावट वापरणे मनाई आहे. जैन धर्माच्या तत्त्वज्ञानानुसार, साध्वी स्त्रियांचे जीवन साधेपणावर आधारित असते. शृंगार हे भौतिक आकर्षणाशी संबंधित असते, जे साध्वींच्या आध्यात्मिक जीवनास अडचण आणू शकते. त्याऐवजी, त्यांना साध्या वस्त्रात आणि शुद्ध जीवनात रमण करण्याची शिकवण दिली जाते.^५
5. **नग्नतेची पद्धत (आचमन):** काही जैन संप्रदायांत, ज्या साध्वी स्त्रिया पूर्ण तपस्वी जीवन जगतात, त्या "आचमन" पद्धतीनुसार वस्त्रांपासून मुक्त राहतात. यामध्ये त्या पूर्ण नग्नतेला स्वीकारतात, परंतु याचे मुख्य उद्दिष्ट म्हणजे बाह्य भौतिक गोष्टींपासून संन्यास घेणे आणि आत्मशुद्धता साधणे. अशा साध्वींच्या वस्त्राशिवाय जीवनामुळे, त्यांचा शारीरिक संसार आणि भौतिकता यांचा त्याग होतो.^६
6. **वस्त्राची स्वच्छता आणि देखभाल:** जैन धर्मात वस्त्रधारणा ही शुद्धतेच्या अंगाने अत्यंत महत्त्वाची असते. साध्वी स्त्रिया प्रत्येक वेळी आपल्या वस्त्राची स्वच्छता आणि देखभाल पाळतात. हे केवळ शारीरिक शुद्धतेच्या दृष्टीने आवश्यक नाही, तर मानसिक आणि आध्यात्मिक शुद्धतेसाठी देखील महत्त्वाचे असते. स्वच्छतेचे पालन करणे त्यांना तपाच्या मार्गावर राहण्यासाठी आवश्यक आहे.^७
7. **साधेपणा आणि गरजा:** जैन साध्वी स्त्रियांची वस्त्रधारणा अत्यंत साधी असते. त्यांना अधिक कपड्यांचा वापर करण्याची परवानगी नाही. साधेपणा, शुद्धता आणि तप यांच्या मार्गावर चालणारे साध्वी जीवन यासाठी केवळ आवश्यक कपडे आणि वस्त्रांचा वापर करतात. भौतिक सुख आणि ऐश्वर्यापासून मुक्त होण्यासाठी ते थोड्या वस्त्रांचा वापर करतात, जो केवळ शारीरिक सुरक्षिततेला योग्य असेल.^८

उपयुक्त वस्त्रे

जैन साध्वी पुढील पाच प्रकारच्या सामग्री पासून बनवलेले कपडे घालू शकतात.^९

1. **जांगमिक:** मेंढीच्या लोकर पासून बनवलेले.
2. **भांगिक:** जवस इत्यादीच्या सालापासून बनवलेले वस्त्र.
3. **सानक:** जूट अंबाडी पासून बनवलेले वस्त्र.
4. **पोतक:** सुती वस्त्र.
5. **तिरीटपट्ट:** तिरिट (तिमिर)झाडाच्या सालापासून बनवलेले वस्त्र.

चामड्या पासून बनवलेले वस्त्र साधू व साध्वी या दोघांनाही निश्चित आहे.^९ परंतु काही विशेष परिस्थितीमध्ये ते घालण्याची परवानगी आहे. वस्त्रासंबंधी साध्वींना अनेक नियमांचे पालन करावे लागतात. त्यामध्ये प्रामुख्याने सजीव प्राण्यांना मारून त्यापासून बनवलेले वस्त्र, विकत घेतलेले, रंगवलेले, सुगंधित केलेले वस्त्र घालण्यास मनाई होती. तसेच अधिक मौल्यवान वस्त्र घालण्यास मनाई होती. तसेच

खूप जुनी वस्त्र लांबी रुंदी मध्ये पुरेसे नसलेले वस्त्र घालण्यास मनाई होती. दात्याने इच्छा नसताना दान केलेले वस्त्र स्वीकारण्यास मनाई आहे.

वस्त्रांची संख्या

सामान्यतः जैन साध्वीना चार प्रकारची वस्त्रे (चत्तारी संघाडीओ) ठेवण्याची तरतूद होती. बृहत्कल्प सूत्र मध्ये साध्वींचे गुप्तांग झाकण्यासाठी दोन कपड्यांची तरतूद आहे. १. उग्गहणन्तगं २. उग्गहपट्टगं

बृहत्कल्प भाष्य आणि ओघनियुक्ति मध्ये एका साध्वी साठी ११ वस्त्रे सांगितली आहे. त्यापैकी सहा शरीराच्या खालचा भाग झाकण्यासाठी आणि पाच शरीराचा वरचा भाग झाकण्यासाठी परिधान करावे.^५

शरीराच्या खालच्या भागाचे वस्त्रे

1. **उग्गहणन्तगः** हे साध्वीचे गुप्तांग झाकण्यासाठी असते व त्याचा आकार बोटी सारखा असतो. मध्यभागी रुंद आणि दोन्ही बाजूंना पातळ.
2. **उग्गहपट्टगः** हे पहिले वस्त्र उग्गहणन्तग झाकण्यासाठी वापरतात. त्याची तुलना कुस्तीगीरांच्या लंगोटाशी केली आहे.
3. **अडढोरुगः** हे वस्त्र देखील कंबरेवर परिधान केले जाते. वर नमूद केलेले दोन्ही वस्त्रे या वस्त्राने झाकले जातात.
4. **चलणीः** हे वस्त्र शिवलेले नसतात व गुडघ्यापर्यंत असतात.
5. **अंतोनियसणीः** हे वस्त्र कंबरेपासून ते अर्ध्या मांड्यांपर्यंत असते.
6. **बहिनिनयसणीः** हे वस्त्र कंबरेपासून ते पायाच्या टाचापर्यंत असते.

शरीराच्या वरच्या भागाचे वस्त्रे (बाह्य वस्त्रे)

1. **कंचूकः** या वस्त्राने स्तन झाकले जात व हे वस्त्र शिवलेले नसतात.
2. **ओकच्छीयः** हे वस्त्र कंचूक सारखे होते आणि उजव्या खांद्यावर बांधलेले असतात.
3. **वेकच्छीयः** हे वस्त्र वरील दोन्ही वस्त्रांना झाकण्यासाठी असतात.
4. **संघाडीः** संघाडी या वस्त्रांची संख्या चार होती, सामान्यतः प्रवचन सभांमध्ये हे वस्त्र परिधान करतात.
5. **खंधकरणीः** हे वस्त्र लांबीला चार हात लांब असतात. हे वस्त्र जोरदार वाऱ्यांपासून संरक्षण करण्यासाठी वापरले जातात.

वस्त्रांचा रंग व प्रमाण

प्राचीन आगम ग्रंथात पत्रांच्या रंगाबाबत कुठेही उल्लेख नाही परंतु नंतरच्या चार व इतर प्रमुख ग्रंथांमध्ये साधू व साध्वी यांना फक्त पांढरे वस्त्रे घालण्याची परवानगी देण्यात आली आहे.

जैन धर्मातील साध्वी स्त्रियांची वस्त्र परंपरा अत्यंत खास आणि शुद्धतेला महत्त्व देणारी आहे. साध्वी महिलांची वस्त्रधारणेची परंपरा, त्यांचे जीवनधर्म, तपश्चर्या आणि ध्यान या सर्वांशी जोडलेली आहे. त्यामध्ये काही महत्वाचे मुद्दे आहेत:

1. **कपड्यांची रंग व प्रमाणः** जैन साध्वी साधारणतः पांढरे किंवा हलके रंगाचे वस्त्र घालतात. हे रंग शुद्धतेचे, अहिंसेच्या मार्गाचे आणि संयमाचे प्रतीक मानले जातात. काही जैन पंथांमध्ये साध्वी स्त्रिया पूर्णपणे नग्न राहून "आचमन" पद्धतीचा पालन करतात, म्हणजेच ते पूर्णपणे शुद्धता व तपस्वी जीवन जगतात.

2. **साध्वींची वस्त्रधारणा:** साध्वी स्त्रियांचा वस्त्र परिधान हा एक अत्यंत साधा व सादगीपूर्ण असतो. ज्या साध्वी व्रत घेतात, त्या संप्रदायांमध्ये काही विशिष्ट कशाचे नियम असू शकतात. जैन साध्वींच्या जीवनात, कपड्यांचा वापर अत्यंत मापदंडानुसार असतो.
3. **पदव्या व सादगी:** साध्वींचा जीवन मार्ग तपस्वी असतो, त्यात अधिक सजावटीचे किंवा ऐश्वर्यपूर्ण कपडे परिधान करण्याचे प्रोत्साहन नाही. साध्या व सादगीपूर्ण वस्त्रांद्वारे त्यांचा उद्देश म्हणजे अहिंसा, ब्रह्मचर्य आणि शुद्धता पालन करणे.
4. **नागमणी व शृंगाराचा अभाव:** जैन साध्वी शृंगार आणि सौंदर्य साधनांपासून दूर असतात. त्या केवळ साध्या आणि शुद्ध जीवन जगतात, यामुळे त्यांचा शारीरिक आकर्षणाचा विचार कधीही महत्त्वाचा नाही.

समारोप

जैन धर्मातील साध्वी स्त्रियांची वस्त्र परंपरा एक दैवी आणि तपस्वी जीवनाचा प्रतीक आहे. ते त्यांच्या साधेपणाने, शुद्धतेने आणि संयमाने जीवन जगतात, आणि त्यांची वस्त्रधारणाही या आध्यात्मिक तत्त्वज्ञानास प्रतिबिंबित करते. जैन साध्वी स्त्रिया, वस्त्रांच्या माध्यमातून केवळ शारीरिक शुद्धतेला महत्त्व देत नाहीत, तर त्यांचे जीवन संयम, अहिंसा आणि भौतिकता यांपासून मुक्त असते. त्यांची वस्त्र परंपरा जैन धर्माच्या मूलभूत तत्त्वज्ञानावर आधारित आहे, ज्यामुळे एक प्रगल्भ, शुद्ध आणि तपस्वी जीवनशैलीचा मार्ग उघडतो. जैन धर्मात साध्वींचे वस्त्र एक वेगळे महत्त्व आहे, जे त्यांचे आध्यात्मिक जीवन, साधना आणि शुद्धतेच्या प्रतीक असतात. जैन स्त्रिया आपले जीवन अत्यंत साधे आणि स्वावलंबी ठेवण्यासाठी वस्त्रांमध्येही सावधगिरी बाळगतात. जैन साधिकांसाठी धार्मिक कार्ये, ध्यान आणि साधना हे सर्वात महत्त्वाचे असतात. त्यांना एक असा पोशाक हवा असतो, जो त्यांच्या धार्मिक जीवनशैलीला सुसंगत असेल. जैन समाजात, विशेषतः साधिकांच्या वेशभूषेवर योग्य त्या नैतिकतेचा आणि आदर्शाचा ठसा ठेवला जातो. जैन धर्मातील स्त्रिया आपली वस्त्र परंपरा त्यांच्या ध्येय आणि तत्त्वज्ञानावर आधारित ठेवतात. त्यांचा मुख्य उद्देश हा आत्मनिर्भरता, पवित्रता आणि आत्मविषयक तपस्विता आहे. साध्वींच्या वस्त्रांमध्ये विशेष अलंकाराचा वापर नाही आणि वस्त्र साक्षात्कार, शुद्धता आणि तपश्चर्याचे प्रतीक असतात. प्राचीन भारतीय जैन स्त्रिया वस्त्र परंपरा साधेपणा, अहिंसा आणि तपस्वितेच्या तत्त्वांवर आधारित होती. जैन स्त्रिया आणि साध्वी यांनी वस्त्रे निवडताना अत्यंत साधेपणा आणि पवित्रता राखली. त्यांच्या वस्त्र परंपरेचा उद्देश त्यांच्याच तत्त्वज्ञानाशी संबंधित होता, ज्यामुळे त्यांच्या जीवनात संयम आणि शुद्धता कायम ठेवली. या परंपरेचा मुख्य हेतू म्हणजे जगातील सर्व प्राणी, पर्यावरण आणि अस्तित्वाशी एकात्मतेचा अनुभव घेणे आणि तसा शुद्ध मार्ग स्वीकारणे असा होय.

संदर्भ

1. डॉ. रत्नमलिनी जैन, "जैन धर्म और उसकी परंपराएं"
2. डॉ. के. एल. सोनी, "जैन धर्म: इतिहास और परंपरा"
3. डॉ. प्रमोद जैन, "जैन धर्म: विचार और आचार"
4. डॉ. अरुण प्रताप सिंह, जैन भिक्षुणी – संघ एक अनुशीलन, कला एवं धर्म शोध संस्थान, वाराणशी पृ. ३१ ते पृ. ३४
5. बी.एम.शहा, "Jainism and Ahimsa: A Study of Jainism's Commitment to Non-Violence"

6. डॉ. उमाशंकर जैन, "जैन धर्म का तात्त्विक और धार्मिक अध्ययन"
7. बृहत्कल्पभाष्य, भाग तृतीय, २४०७-टीका. ("संयत्यः क्षुल्लिका स्थाविरा भिक्षुणी अभिषेका प्रवर्तिनी चेतिपञ्चविधा")
8. शंकरलाल वर्मा, "जैन धर्म: इतिहास, समाज और दर्शन"